

UDK: 323.2 (497.6) "1463"

DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2020.49.273

Izvorni naučni rad

Primljen: 30. 4. 2020.

Prihvaćen: 8. 10. 2020.

Amer Maslo

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

amermaslo9@gmail.com

„Bosanski lonac sjećanja“: 1463. godina i konstitutivni narodi Bosne i Hercegovine*

Apstrakt: Jedan od najvažnijih događaja u historiji bosanskohercegovačkog prostora dogodio se 1463. godine kada je, nakon višedecenijskog pritiska, osmanska vojska na čelu sa sultanom Mehmedom II osvojila veći dio Bosanskog Kraljevstva i pogubila bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Ovaj događaj iz davne prošlosti odigrao je važnu ulogu u kreiranju nacionalnih identiteta među narodima Bosne i Hercegovine. Jedan od glavnih ciljeva ovog rada je na nekoliko primjera prikazati na koji način se konstitutivni narodi današnje Bosne i Hercegovine sjećaju 1463. godine, te kako njihovi politički, vjerski i predstavnici nacionalno-kulturne inteligencije ovu godinu koriste u društvenim i političkim procesima.

Ključne riječi: 1463. godina, kraljica Katarina, sultan Mehmed II, Bošnjaci, Srbi, Hrvati

* Želio bih da se zahvalim dr. Dženiti Karić (Berliner Institut für Islamische Theologie, Humboldt-Universität zu Berlin), kao i anonimnim recenzentima rada na konstruktivnim komentarima koje sam dobio u procesu izrade ovoga rada. Zahvalnost dugujem Hadiji Džigal Kriještorac (Biblioteka „Vuk Karadžić“ Prijepolje) koja mi je pružila pomoć u pronalasku potrebne literature.

Abstract: In 1463, after decades of pressure, the Ottoman army led by Sultan Mehmed II conquered major part of the Bosnian Kingdom and executed Bosnian King Stjepan Tomašević in what would be one of the most significant events in the Bosnian history. The event also played a major role in creating national identities among the peoples within modern Bosnia and Herzegovina. One of the goals of this paper is to illustrate, by several examples, the way present day nations in Bosnia and Herzegovina recall the 1463 events and how different state protagonists use this year in social and political processes.

Key words: Year 1463, Bosnian Queen Katarina, Sultan Mehmed II, Bosniaks, Serbs, Croats

Posebno mjesto na bosanskohercegovačkoj vremenskoj lenti pripada 1463. godini, godini koja je označila kraj trajanja Bosanskog Kraljevstva na čelu s dinastijom Kotromanića i ulazak većeg dijela dotadašnjeg Kraljevstva u sastav osmanske države, što je u značajnoj mjeri utjecalo na tok historije ovih prostora sve do današnjeg vremena. Interes za 1463. godinu u naučnim krugovima povećao se još 2013. godine kada je u manjem vremenskom rasponu održano nekoliko naučnih skupova te objavljeno više zbornika radova posvećenih dešavanjima iz 1463. godine povodom obilježavanja 550-godišnjice.¹ Međutim, 1463. godina posebnu pažnju u javnom diskursu dobila je u drugoj polovini 2019. godine,²

¹ *Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, ur. Sedad Bešlija (Sarajevo: Institut za istoriju, 2014); *Пад Босанског краљевства 1463. године*, ur. Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Драгичевић (Београд: Историјски институт Београд, Сарајево: Филозофски факултет у Сарајеву, Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци, 2015). Godine 2011. održan je skup povodom 550 godina od krunisanja kralja Stjepana Tomaševića, a izdavanje zbornika i njegov sadržaj poklopili su se i sa 550. godišnjicom osmanskog osvajanja Bosne i smrti kralja Stjepana Tomaševića. *Stjepan Tomašević (1461–1463) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013).

² Kao primjer navodim: „Istodobno se veliča srednjovjekovna Bosna i slavi onoga tko ju je uništio“, Portal Katoličkog tjednika – Nedjelja (26. oktobar 2019). (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://www.nedjelja.ba/hr/komentari/intervju/istodobno-se-velica-srednjovjekovna>

u pozadini rasprava vezanih za prijedlog da se 1. februar 1462. godine označi i obilježava kao dan osnivanja Sarajeva i referat koji je nastao tom prilikom.³ Vjerovatno je to imalo utjecaja i na činjenicu da su se na Međunarodnoj naučnoj konferenciji „Prijelomne godine bosanskohercegovačke historije“, koju je organizirao Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu (UNSA) u novembru 2019. godine, čak četiri referata u svom značajnom dijelu doticala 1463. godine.⁴ Ovo je ujedno još jedan od pokazatelja da su rasprave o ključnim godinama i datumima vezanim za dolazak osmanske države na prostore Bosne i Hercegovine te o tome šta su stanovništvu Bosne i Hercegovine Osmanlije i na koji način treba percipirati osmanska osvajanja ovog prostora, barem nakratko, preuzele primat u javnom diskursu u odnosu na druge značajne datume. Gledano iz današnje perspektive i konteksta političkih dešavanja u Bosni i

-bosna-i-slavi-onoga-tko-ju-je-unistio/12738); „Jesu li Osmanlije osvojile ili oslobodile srednjovjekovnu Bosnu?“, *Al Jazeera Balkans* (2. novembar 2019). (pristup ostvaren 10. januara 2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jesu-li-osmanlije-osvojile-ili-oslobodile-srednjovjekovnu-bosnu>)

³ Rasprave vođene oko prijedloga da se 1. februar 1462. godine proglašeni Danom osnivanja Sarajeva izuzetno su bitne za razumijevanje cjelokupnog konteksta koji se koncentrirao oko pitanja „Šta su nama Osmanlije?“. U detaljniju analizu njihovog sadržaja na ovom mjestu neću ulaziti. Ipak, moram spomenuti da je izuzetno interesantan, za bosanskohercegovačke prilike neobično velik broj historičara koji su učestvovali u ovim raspravama. Vidjeti: „Dr. Sedad Bešlija / Šta je nama kralj Tomaš, a šta njegova kći Katarina/Emina?“, *Radio Sarajevo* (4. decembar 2019) (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/sta-je-nama-kralj-tomasevic-a-sta-njegova-kci-katarinaemina/359532>); „Šta se krije iza inicijative o proglašenju 1. februara za Dan osnivanja Sarajeva?“, *Oslobodjenje* (15. decembar 2019) (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/teme/sta-se-krije-iza-inicijative-o-proglasenju-1-februara-za-dan-osnivanja-sarajeva-514706>); „Da li 1. februar treba obilježavati kao Dan Grada Sarajeva?“, *BHRT* (18. januar 2019). (pristup ostvaren 9. februara 2020.; <http://www6.bhrt.ba/da-li-1-februar-treba-obiljezavati-kao-dan-grada-sarajeva/>); „Šta je nama Isa-beg Ishaković: Sretan nam 1. februar, Dan osnivanja Grada Sarajeva“, *Stav* (8. februar 2020). (pristup ostvaren 9. februara 2020, <https://stav.ba/sta-je-nama-isa-beg-ishakovic-sretan-nam-1-februar-dan-osnivanja-grada-sarajeva/>)

⁴ Izlagači spomenutih referata bili su Enes Dedić (*Prijelomni događaji u historiji srednjovjekovne Bosne – historiografska produkcija i perspektiva*), Sedad Bešlija (*Ključne godine u političkom životu osmanske Bosne – problem interpretacije prošlosti*), Vesna Miović (*Osmansko osvajanje Bosne i Hercegovine očima Dubrovčana*) i Amer Maslo (*Kako se sjećamo i na koji način obilježavamo važne godine bosanskohercegovačke historije? Primjer 1463. godine*).

Hercegovini, interes za 1463. godinu u javnom diskursu ne predstavlja preveliko iznenađenje.⁵ Upravo je 1463. godina iznimno iskoristiva za političke, vjerske i medijske predstavnike sva tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, pa tako ne čudi činjenica da se Bošnjaci, Srbi i Hrvati prema 1463. godini odnose na različit način.⁶

* * *

S učvršćivanjem osmanske vlasti na ovim prostorima, broj muslimanskog stanovništva je rastao te je islam vremenom postao temeljni dio identiteta domaćeg stanovništva koje je prihvatilo ovu religiju. To je dovelo do toga da povezanost ovdašnjih muslimana sa predosmanskom historijom i vladarima postane sve slabija. Pripadnici ove religije počeli su se sve više identificirati sa novim carstvom u kojem su živjeli i u kojem je islam predstavljao dominantnu komponentu, pa tako i sultan Mehmed II i njegova vojska dobijaju posebno mjesto u sjećanju na dešavanja iz 1463. godine. Iako je broj rukopisa, narodnih predaja i pjesama za vrijeme osmanske vladavine nad Bosnom u kojima pronalazimo određen vid sjećanja na 1463. godinu nezavidan, ipak je dovoljan da se izvuku određeni zaključci.⁷ U rukopisima koji su nastajali na

⁵ Vidjeti: Ivo Žanić, *Barjak na planini: Politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990–1995*. (Zagreb: Srednja Evropa, 2018), 135-140.

⁶ Termin „konstitutivan“ potiče od latinske riječi *constitutivus* što znači „onaj koji osniva, određuje, (je) bitan, (je) osnovni“, odnosno „ono što u osnovi čini neku stvar ili pojam, što kao temeljni dio ulazi u sastav nečega ili kao oznaka u definiciju nečega (konstitutivni elementi, svojstva, obilježja, faktori itd.)“. Jednu od posljedica rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995) predstavlja i koncept konstitutivnosti naroda, zahvaljujući kojem su Bošnjaci, Srbi i Hrvati dobili povlašten položaj u odnosu na sve ostale narode koji žive u Bosni i Hercegovini. Presude Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu u slučajevima Sejdić-Finci, Azra Zornić i Ilijas Pilav samo su jedan o pokazatelja da je koncept konstitutivnosti u Bosni i Hercegovini pun manjkavosti i da krši temeljna ljudska prava. Vidjeti: „Konstitutivan“, *enciklopedija.hr*. (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32904>); Kemal Efendić, „Konstitutivnost naroda u Bosni i Hercegovini – Pregled teorijsko pravnih i pojmovnih određenja“, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 21 (2018): 61-89.

⁷ Vidjeti: Esmā Smailbegović, *Narodna predaja o Sarajevu* (Sarajevo: RO Institut za jezik i književnost – OOUR Institut za književnost, 1986), 51-54, 111-113; Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka* (Sarajevo: BZK Preporod, 2002), 169-175, 230-231.

ovom prostoru tokom nekoliko stoljeća osmanske vladavine, a koje su pisali domaći muslimani, prati se narativ o osmanskim osvajačkim pohodima u Bosni koji je konstruiran još u ranoosmanskim hronikama iz 15. i 16. stoljeća.⁸ Neke od karakteristika tog narativa su prikaz sultana kao pravednog u sukobu sa drugom stranom,⁹ opravdavanje osmanskih pohoda kako s političke tako i s vjerske strane¹⁰ te korišteni vokabular kojim se protivnik nastojao maksimalno diskreditirati.¹¹ Koliko je takav narativ imao utjecaja na bosanskohercegovačke muslimane koje je zanimala prošlost i koji su o njoj ostavili određene zabilješke, možda najbolje vidimo po historiji Saliha Sidkija Hadžihuseinovića Muvekita. Iako nastalo u drugoj polovini 19. stoljeća, ovo djelo sadrži sve elemente osmanskog narativa o osvajačkim pohodima u Bosni koji je konstruiran nekoliko stoljeća ranije u jednom širem kontekstu osmanske ekspanzi-onističke politike.¹²

Pogled kršćana na 1463. godinu, ako je suditi prema izvorima crkvene provenijencije, u istom tom periodu bio je u potpunosti različit. Naj-reprezentativnije primjere predstavljaju zapisi koje su ostavili bosanski franjevci, u kojima se oni sa mnogo više emocije prisjećaju događaja vezanih za 1463. godinu.¹³ Dolazak osmanske države na ove prostore za njih je predstavljao jedno traumatično iskustvo, a jedan od glavnih ciljeva bio je sačuvati od zaborava važne ličnosti Bosanskog Kraljevstva, koje su ujedno u franjevačkim zabilješkama drugačije okarakterizirane, dok je vrijeme prije dolaska Osmanlija posmatrano s određenom nostalgijom. Tadašnji narativ vezan za 1463. godinu može se najbolje prikazati na primjerima opisa u djelima bosanskih franjevaca. Ivan Stražemanac Kopijarević, u prvoj polovini 18. stoljeća, piše da je 1463. godine „Pobjednik usto pojarmio narod pod ropski jaram, i to narod slobodan, ratoboran, i srce Ilira, i to pod vlast ropstva i tiranstva islamskog. Tada

¹³ Dubravko Lovrenović, „The Ottoman Conquest of Bosnia in 1463 as Interpreted by Bosnian Franciscan Chroniclers and Historiographers (A Historic(al) Event With Political and Psychological Ramifications That are Still Present Today)“, u: *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*, ur. Oliver Jens Schmitt (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016), 247-258.

su obećaćene poštene žene i nevine djevojke, mučeni su i ubijani starci, nevinna djeca pogažena su nogama, crkve su Božije obećaćene, oltari su spaljeni, svećenici su sasječeni ili izvrgnuti ruglu,¹⁴ dok je sredinom 18. stoljeća Filip Lastrić uzroke za propast Bosanskog Kraljevstva tražio u tobože moralnom potonuću posljednjih bosanskih vladara pa tako piše da su grijesi posljednjeg bosanskog kralja učinjeni prema vlastitom ocu donijeli: „cijelom kraljevstvu propast i ropstvo, pod kojim stenjemo do dana današnjeg“.¹⁵ Na istom tragu bili su jedno stoljeće kasnije Ivan Franjo Jukić kada je o istom događaju napisao: „Oh! moj nesretni kralju, zar neznaš: da je turska viera ko na vodi piana!“ i Antun Knežević koji je u svojoj pjesmi *Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu* zabilježio sljedeće: „Živjeti, je meni dodijalo; življenje mi moje omrznuo. Volim, da me zataru gromovi, propast kleta da me proždre živa, da mi pamet čitavu pomrsi, no ovakav život provoditi! Ja sam sužanj, ah, bože veliki! sramni sužanj gada najgorega. Sužnja me je porodila majka, a ja, sužanj, sužnje izrodio, u sužanjstvu da kletom robuju, u nevolji do smrti jaduju, kano što su preko četir' vieka pradjedovi moji robovali! Tko da trpi ovakvo sužanjstvo? Tko da snosi takve krvopije!“¹⁶

Razvoj nacionalnih pokreta u devetnaestom stoljeću i konstituiranje više državnih tvorevina na južnoslavenskim prostorima u kojima se kroz 19. i 20. stoljeće našla Bosna i Hercegovina, utjecali su i na kreiranje različitih narativa o 1463. godini, koji su se s vremenom razvijali u drugačijim pravcima. Nacionalno-politički i kulturni pokreti, koji su između ostaloga uključivali i borbu protiv „mrskog neprijatelja Turčina“, rezultirali su time da se katoličko i pravoslavno stanovništvo na prostoru Bosne i Hercegovine identificira sa kršćanskim stanovništvom

¹⁴ Citirano prema: Fra Rastko Drljić, „Propast Bosne u ljetopisu fra Ivana Stražemana (Kopijarevića)“, *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1940.*, god. 30 (1939): 89.

¹⁵ Filip Lastrić, *Pregled starina bosanske provincije* (Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2003), 160.

¹⁶ Slavoljub Bošnjak, *Zemljopis i povijestnica Bosne* (Zagreb: Narodna tiskara dra Ljudevita Gaja, 1851), 128; Antun Knežević, *Krvava knjiga, ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga* (Zagreb: U narudžbini knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera), 1869), 60-61; Lovrenović, „The Ottoman Conquest of Bosnia“, 254-255.

i nacionalnim pokretima u susjedstvu, što je dovelo i do brzog nacionalnog opredjeljenja. Kako su nacionalni pokreti na ovim prostorima bili čvrsto povezani sa religijom, tako su bosanskohercegovački katolici uglavnom počeli da se osjećaju kao Hrvati, dok su pravoslavci počeli da se osjećaju kao Srbi.¹⁷ Sa druge strane muslimansko stanovništvo se našlo u jednoj za njih slijepoj ulici, između iskazivanja odanosti i ovisnosti prema carstvima i procesa „nacionalnog buđenja“. Nesnalaženje u novonastaloj situaciji i odsustvo konkretnog nacionalnog programa uzrokovali su krize identiteta i zbunjenost oko nacionalne pripadnosti u narednim decenijama kod bosanskohercegovačkih muslimana.¹⁸ Svoju posebnost u takvim trenucima su uglavnom iskazivali u pripadnosti drugačijoj religiji. Kako se ipak sedamdesetih godina prošlog stoljeća slika o tri različita naroda, Muslimanima (Bošnjacima), Srbima i Hrvatima iskristalizirala, tako su i narativi o prošlosti postajali sve oprečniji. Činjenica da su spomenuta tri naroda nakon posljednjeg rata potvrdu svoje dominantnosti u Bosni i Hercegovini dobili u diskriminirajućem konceptu konstitutivnosti doprinijela je tome da se razlike u konstruiranja

¹⁷ O odnosu vjerskog i nacionalnog identiteta kod Srba i Hrvata vidjeti: Olivera Milosavljević, „Odnos između religiozne i nacionalne pripadnosti – ideja i realnost (primer: srpska nacija)“, u: *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanja*, ur. Thomas Bremer (Bonn: Deutsche Bischofskonferenz, Bereich Weltkirche und Migration, 2002), 117-130; Sandra Prlenda, „Odnos između nacije i religije u hrvatskim nacionalnim ideologijama“, u: *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanja*, ur. Thomas Bremer (Bonn: Deutsche Bischofskonferenz, Bereich Weltkirche und Migration, 2002), 131-141.

¹⁸ Dugo devetnaesto stoljeće nesumnjivo predstavlja prekretnicu u razvoju nacionalnih pokreta i kreiranju nacionalnih identiteta na ovom prostoru, a kao jedna od posljedica takvog strujanja javilo se i „oživljavanje“ srednjovjekovlja. U svim tim procesima konfesionalna komponenta bila je nezaobilazan faktor. Na ovom mjestu izdvojit ću recentnu studiju Edina Hajdarpašića pod naslovom *Čija je Bosna*. Autor je u ovoj knjizi na primjeru Bosne i Hercegovine i njenih naroda čitateljima ponudio interesantan pogled na razvoj modernih nacionalnih pokreta u Bosni i Hercegovini i na Balkanu koristeći inovativan metodološki pristup prilikom izučavanja ove teme. U zaključnom dijelu ove knjige Hajdarpašić u kontekstu dešavanja u Bosni i Hercegovini u historiografsku literaturu uvodi termin br(other) kojim nastoji prikazati dva ključna koncepta u određivanju pozicije bosanskih muslimana i promjenljivog odnosa koji je prisutan prema njima od strane srpskog i hrvatskog stanovništva. Vidjeti: Edin Hajdarpašić, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans 1840-1914* (Ithaca: Cornell University Press, 2015), 202-205.

nim narativima jasno primjećuju u vremenu u kojem živimo.

* * *

U javnom diskursu sjećanje na 1463. godinu kod bosanskohercegovačkih Hrvata je uglavnom traumatično.¹⁹ U njihovom poimanju ova godina je najčešće označena kao početak perioda ropstva i potlačenosti,

¹⁹ Već nekoliko decenija kultura sjećanja i ono što potpada pod taj koncept zaokuplja pažnju brojnih istraživača. Jan Assmann prilikom poređenja kulture sjećanja i mnemotehnike za kulturu sjećanja navodi da je „dio planiranja i nadanja, tj. izgradnje horizonta smisla i vremena“. Prema njegovom mišljenju ona „počiva uglavnom, premda ne i isključivo, na oblicima odnosa prema prošlosti“. Sociolog Todor Kuljić, jedan od rijetkih autora na ovim prostorima koji se teoretski opširnije bavio ovim konceptom, kulturu sjećanja definira kao „sveukupnu javnu upotrebu prošlosti“, koja se „bavi ulogom kulturnih obrazaca sećanja, značajem pamćenja i sećanja za stvaranje identiteta i odnosom prema istoriji i prošlosti u kolektivnim okvirima“. U susjednim zemljama, Hrvatskoj i Srbiji, prethodnih godina prevedeni su brojni značajni radovi svjetski poznatih istraživača koji su se istakli u teoretskom izučavanju ove i srodnih tema poput Jana Assmanna, Pierra Nore, Stevena Knappa, Erica Hobsbawma, Johna R. Gillisa, Mauricea Halbwachsa, Tzvetana Todorova i drugih. Za razliku od nekolicine autora iz susjednih zemalja, istraživači kojima je bosanski jezik maternji i koji pišu na bosanskom jeziku nisu se opširnije bavili teoretskim istraživanjem kulture sjećanja, odnosom kulture sjećanja i historije te pokušajima objašnjenja da li je prilikom istraživanja ove teme potrebno praviti distinkciju između određenih termina ili ih je moguće koristiti kao sinonime. Pošto je riječ o temama koje su tek u novije vrijeme u Bosni i Hercegovini počele zauzimati mjesto u javnom i naučnom diskursu može se očekivati da će se u skorijem periodu pojedini istraživači opširnije posvetiti teoretskim pitanjima u izučavanju ovog koncepta. Jan Assmann, „Kultura sjećanja“, u: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 47-51; Todor Kuljić, „O kritičkoj kulturi sećanja, povodom knjige Detlefa Kalusena Granice Prosvetiteljstva“, *Habitus*, br. 11–12 (2005): 57. O ovoj i srodnim temama pogledati: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006); Todor Kuljić, *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd: Čigolja, 2006); Branimir Janković, „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja“, *Historijski zbornik* 63, br. 1 (2010): 269-311; *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović (Beograd: Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015). Ovdje vrijedi uputiti i na četiri zbornika nastala kao rezultat projekta „Kultura sjećanja: Bošnjaci, Srbi i Hrvati u komparativnoj analizi“ koja je objavio Disput iz Zagreba u suradnji s uredom Friedrich Ebert Stiftung fondacije u Banja Luci. Zbornici su posvećeni 1918, 1941, 1945. i 1991. godini, a javnosti su postali dostupni u periodu od 2007. do 2011. godine; urednici su bili Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (*Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i sagledavanje prošlosti*, 2007. godina), Sulejman Bosto, Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (*Kultura sjećanja 1941: Povijesni lomovi i sagledavanje prošlosti*, 2008), Sulejman Bosto i Tihomir Cipek (*Kultura sjećanja 1945: Povijesni lomovi i sagledavanje prošlosti*, 2009) i Tihomir Cipek (*Kultura sjećanja 1991: Povijesni lomovi i sagledavanje prošlosti*, 2011).

dok su s druge strane ličnosti vezane uz Bosansko Kraljevstvo, poput pretposljednje bosanske kraljice Katarine Kosače Kotromanić, nezaobilazan dio kulturnog identiteta bosanskohercegovačkih Hrvata. Upravo bi se u ovome mogli tražiti i glavni razlozi zbog kojih je nekoliko neoosmanističkih izjava Ahmeta Davutoğlua 2009. godine najveću reakciju izazvalo kod hrvatskih političkih predstavnika u Bosni i Hercegovini. Naime, tadašnji ministar vanjskih poslova Republike Turske je izjavio:

„...Mi želimo novu balkansku regiju utemeljenu na političkim vrijednostima, ekonomskoj međuzavisnosti i suradnji i kulturnoj harmoniji. To je bio otomanski Balkan. Mi ćemo obnoviti ovaj Balkan... Otomanska stoljeća Balkana su uspješna priča, a sada je treba obnoviti... Napraviti ćemo Balkan, Kavkaz, Srednji istok, zajedno s Turskom, centrom svjetske politike u budućnosti. To je cilj turske vanjske politike i mi ćemo to postići.“²⁰

Među brojnim reakcijama na ovaj javni nastup Ahmeta Davutoğlua posebno se izdvaja ona Hrvatske stranke prava u Bosni i Hercegovini. Upravo ta reakcija, u kojoj je zatražen prekid diplomatskih odnosa iz-

²⁰ Spomenuti govor Ahmet Davutoğlu je održao na trodnevnoj konferenciji „Osmansko naslijeđe i muslimanske zajednice Balkana danas“. Sa referatom „Turska vanjska politika na Balkanu“ bio je jedan od uvodničara konferencije održane u Sarajevu. „Cilj Turske je uspon otomanskog Balkana“, tportal.hr (26. oktobar 2009) (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/cilj-turske-je-uspon-otomanskog-balkana-20091026>); „Turski ministar u Sarajevu: Obnoviti ćemo otomanski imperij na Balkanu“, *Slobodna Dalmacija* (27. oktobar 2009) (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/turski-ministar-u-sarajevu-obnovit-cemo-otomanski-imperij-na-balkanu-73393>). Govor je objavljen i na engleskom jeziku u zborniku radova s ovog skupa. Vidjeti: *Osmansko naslijeđe i muslimanske zajednice Balkana danas: Zbornik radova (Sarajevo, 16–18. oktobar 2009)*, ur. Halit Eren (Sarajevo: Balkanlar Medeniyet Merkezi – Centar za napredne studije, 2011), 13-19. U medijima u Bosni i Hercegovini i regionu prethodnih se godina u više navrata podsjećalo na izjavu ovog turskog političara u kontekstu priča o širenju utjecaja Turske na Balkanu. Vidjeti: „Strateška dubina turske politike: Ples po granicama Otomanskog carstva“, *dnevno.hr* (29. maj 2015) (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.dnevno.hr/geopolitika/ples-po-granicama-otomanskog-carstva-805460/>). Vanjsku politiku Turske prema Bosni i Hercegovini i angažman Ahmeta Davutoğlua u prvom broju stručnog časopisa za analizu hrvatske i međunarodne politike komentirao je i Dejan Jović, profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Vidjeti: Dejan Jović, „Nova turska vanjska politika i pitanje Bosne i Hercegovine“, *Političke analize* 1, br. 1 (2010): 30-34.

među Bosne i Hercegovine i Turske, oslikava sjećanje bosanskohercegovačkih Hrvata na osvajanje Bosne i na život pod vladavinom Osmanskog Carstva. Između ostaloga, navedeno je da za Hrvate Osmansko Carstvo ne predstavlja raj na zemlji i da je hrvatsko sjećanje dijagonalno suprotno, posebno kada se u obzir uzmu okupacija Bosne 1463. godine, ubistvo kralja Stjepana Tomaševića, porušeni samostani, danak u krvi i Krbavska bitka.²¹ Kada je riječ o Hrvatima u Bosni i Hercegovini, u kontekstu ove priče vrlo je važno spomenuti i da se već 18 godina unazad na Bobovcu, jednom od stolnih mjesta bosanskih vladara u srednjem vijeku, održava *Molitveni dan za Domovinu* koji predvodi bosanskohercegovački kardinal Vinko Puljić. Iako bi glavni cilj jednog takvog skupa prema njegovom opisu trebao biti podsjećanje na dešavanja iz 1463. godine, pad Bosanskog Kraljevstva, izbjeglički život i smrt bosanske kraljice Katarine te molitva za Bosnu i Hercegovinu, Bobovac se vrlo često u tim prilikama pretvori u mjesto na kojem dominiraju druge zastave u odnosu na bosanskohercegovačku te mjesto sa kojeg se šalju kontradiktorne poruke u dnevno-političke svrhe na osnovu kojih bi opravdano bilo postaviti pitanje za koju se to *Domovinu* tom prilikom moli i kojoj *Domovini* su pripadale ličnosti kojih se tada prisjeća? Takve poruke obično dolaze od vodećih predstavnika katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Godine 2015. na Bobovcu kardinal Vinko Puljić pred okupljenima je izjavio „da smo se okupili u hrvatskom kraljevskom gradu Bobovcu da molimo za domovinu i za sve narode koji žive u njoj“. Javnost nije ostala nijema na ovu kontroverznu izjavu te su ovakve stavove osudili i ocijenili neprikladnim neki od vodećih bosanskohercegovačkih historičara, poput Dubravka Lovrenovića i Husnije Kamberovića.²²

²¹ „HČSP traži prekid diplomatskih odnosa s Turskom“, Ljubuški.net (31. oktobar 2009). (pristup ostvaren 10. januara 2020, https://ljubuski.net/2693-hcsp-trazi-prekid-diplomatskih-odnosa-s-turskom?fbclid=IwAR2QA_cdJN_w5fsJir7HwOn2HgokNRp7cYMYmQY32emyjZw1KEvigN37n_Y)

²² „Lovrenović: Ne može se moliti a kroatizovati bosanski Bobovac“, *Nezavisne novine* (26. decembar 2015). (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Lovrenovic-Ne-moze-se-moliti-a-kroatizovati-bosanski-Bobovac/332813>); „Istodobno se veliča srednjovjekovna Bosna i slavi onoga tko ju je uništio“, *Portal Kato-*

Međutim, to nije spriječilo vojnog biskupa Tomu Vukšića da tri godine poslije na istome mjestu izjavi:

„Došli smo ovdje, da se sjećamo i da molimo. Stoga s ponosom podsjećamo, da su nekadašnji zakoniti vladari ove zemlje nosili ime Stjepan i Katarina. I svakomu razboritom dosta! Jer ta imena već sama po sebi nose bremenitu poruku, koju uopće nije potrebno tumačiti.“²³

Vukšićeva izjava nije izazvala veći odjek u javnosti. Velikodostojnici katoličke crkve nisu se zaustavili samo na kroatizaciji srednjovjekovne bosanske historije i u pokušaju poistovjećivanja katoličanstva i hrvatstva u kontekstu koji se odnosi na srednjovjekovnu Bosnu,²⁴ pa je tako na *Molitvenom danu za Domovinu* 2019. godine Vinko Puljić izjavio: „svjesni svojih korijena i zato što volimo ovu svoju zemlju i zato nam smeta kada neko manipulira poviješću, pogotovu kada slavi one koji su u prošlosti uništavali našu domovinu“.²⁵ Kardinal je ovom izjavom direktno želio

ličkog tjednika – Nedjelja (26. oktobar 2019) (pristup ostvaren 24. januara 2020 <https://www.nedjelja.ba/hr/komentari/intervju/istodobno-se-velica-srednjovjekovna-bosna-i-slavi-onoga-tko-ju-je-unistio/12738>). Istovremeno, Molitveni dan 2016. godine, ogorčen prisustvom nebosanskih zastava na Bobovcu, iskoristio je bosanskohercegovački historičar i arheolog Enver Imamović u opasnom pokušaju da iskrivljavanjem historije uspostavi mit prema kojem bosanskohercegovački Hrvati nisu „domaće“ stanovništvo kao Bošnjaci, nego doseljeno, pa se tako on čudi kakva je to „krajnja drskost od onih koje je nekada Bosna primila u njihovoj nevolji, a sada joj tako uzvraćaju“ da održavaju misu u gnijezdu bosanstva i „bogumilstva“. E. Trako, „U grob liježem slomljena srca za nesretnom Bosnom“, *Dnevni Avaz*, 25. oktobar/listopad 2016, 12.

²³ „XVII. Molitveni dan za Domovinu na Bobovcu“, *Portal Katoličkog tjednika – Nedjelja* (20. oktobar 2018). (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.nedjelja.ba/hr/vijesti/bih/xvii-molitveni-dan-za-domovinu-na-bobovcu/7260>)

²⁴ Slični pokušaji mogu se pronaći i u historiografskoj literaturi. Jedan od recentnijih primjera prisutan je u knjizi Milka Brkovića *Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet*. Brković nastoji poistovjetiti katoličanstvo i hrvatstvo u kontekstu koji se odnosi na srednjovjekovnu Bosnu, a i pored činjenice da su vjerske prilike na prostoru Bosne i Huma u tom periodu bile iznimno složene, ovaj autor olako donosi zaključak da je katolički identitet predstavljao temeljni identitet srednjovjekovne Bosne i Huma. Milko Brković, *Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet* (Mostar: Crkva na kamenu, 2010), 91-92.

²⁵ „Kardinal Puljić: Smeta nam kad neko slavi one koji su uništavali našu domovinu“, *Klix.ba* (20. oktobar 2019). (pristup ostvaren 26. januara 2020, <https://www.klix.ba/vijesti/>)

ukazati na prisutnu praksu kod jednog drugog naroda koji živi u Bosni i Hercegovini, iako je, kao što se prema predstavjenim izjavama može vidjeti, Bobovac u prošlosti bio mjesto na kojem su vodeći ljudi katoličke crkve u Bosni i Hercegovini vrlo često manipulirali poviješću.

Iako spomen ekspanzionističkih pohoda Osmanskog Carstva na Balkanu kod srpskog stanovništva budi slične emocije kao i kod hrvatskog,²⁶ kod bosanskohercegovačkih Srba ipak nije primjetna naročita povezanost i sjećanje na 1463. godinu. Srpski nacionalni pokret uslovio je činjenicu da kod ovog naroda mnogo značajnije mjesto zauzimaju sjećanje na Kosovsku bitku i na ličnosti iz srpske srednjovjekovne historije. Bosna je obično u tom sjećanju samo jedna od „srpskih zemalja“ koje su pale pod mrske i vječne neprijatelje Turke sa kojima se redovno poistovjećuju Muslimani/Bošnjaci,²⁷ dok se za ličnostima iz bosanske historije poseže samo onda kada ih je potrebno iskoristiti u političke svrhe. Jedan od recentnih primjera takve prakse desio se 9. januara 2017. godine prilikom održavanja neustavnog dana bosanskohercegovačkog entite-

bih/kardinal-puljic-smeta-nam-kad-neko-slavi-one-koji-su-unistavali-nasu-domovinu/191026082)

²⁶ Ana Antić, „Evolucija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnjenju u poslednjih deset godina“, u: *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003), 260-261.

²⁷ Već decenijama mit o domaćem muslimanskom stanovništvu koje je prihvatilo islam kao Turcima ne gubi na svojoj aktuelnosti i upotrebljivosti. Vidjeti: Fikret Adanır, „The Formation of a ‘Muslim’ Nation in Bosnia-Hercegovina: a Historiographic Discussion“, u: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography*, ur. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi (Leiden: Brill, 2002), 290-304. Godine 1990. u zagrebačkom magazinu *Start* objavljen je intervju sa tadašnjim liderom Stranke demokratske akcije (SDA) Alijom Izetbegovićem pod naslovom „Mi nismo Turci“. Tada se Izetbegović, između ostalog, osvrnuo i na ovo pitanje, pa navodi da se muslimani na ovim prostorima nikada nisu osjećali kao Turci i da zločin koji se desio nad muslimanskim stanovništvom u Šahovićima nije bio posljedica toga što su se tamošnji muslimani osjećali Turcima, nego zbog toga što su ih drugi percipirali kao Turke. Vlado Vurušić, „Alija Izetbegović: Mi nismo Turci“, *Start*, 7. juli 1990, 34-37. Ovo nisu jedini primjeri poistovjećivanja Bošnjaka sa drugim narodima. Naime, politički funkcioneri Republike Srpske su u više navrata, na različite načine i bez razumnih argumenata, Bošnjake nastojali izjednačiti sa pripadnicima terorističke organizacije Al-Qaeda. Rat u Bosni i Hercegovini je prema takvim interpretacijama bio vjerski rat u kojem su se Srbi borili protiv ekstremnog islamskog terorizma. Vidjeti: Antić, „Evolucija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova“, 270-272.

ta Republika Srpska, kada je režiser Emir Kusturica održao govor koji je odisao pokušajima srbizacije bosanskog srednjovjekovlja.²⁸ Također, tvrdnju da ličnosti iz srpske srednjovjekovne historije u sjećanju Srba u Bosni i Hercegovini zauzimaju značajnije mjesto negoli ličnosti iz bosanske srednjovjekovne historije potkrepljuju i nazivi ulica u entitetu Republika Srpska na koje ću se detaljnije osvrnuti u zadnjem dijelu ovog rada. Ovdje je vrlo bitno spomenuti i nekoliko događaja koji su se desili uoči posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini i tokom njegovog trajanja, a možda najbolje oslikavaju narativ prisutan kod srpskog stanovništva o osvajanjima osmanske države te način na koji je bosanskohercegovačko muslimansko stanovništvo poistovjećivano sa Turcima. Prema priči jednog Muslimana sa Sokoca, neposredno pred izbijanje rata, njegov komšija Srbin mu je poručio da nema potrebe da obrađuje svoju zemlju, jer je došlo vrijeme da Srbi vrate zemlju otetu prije 500 godina.²⁹ Koliko je takav narativ kontaminiran najbolje pokazuje izjava osuđenog ratnog zločinca Ratka Mladića, po ulasku u Srebrenicu u julu 1995. godine, kada je rekao da je došlo vrijeme za osvetu Turcima na ovom prostoru.³⁰ Posljedica „osvete nad Turcima“ u Srebrenici 1995. godine je genocid nad Bošnjacima čiji je ishod preko 8.000 ubijenih muškaraca, djece, žena i staraca. Ovaj primjer je jasan pokazatelj zloupotrebe prošlosti unutar jednog ideološkog narativa u svrhu ostvarenja političkih ciljeva te posljedica koje može izazvati „sadašnjost“ prilikom oblikovanja sjećanja na događaje koji su se desili u dalekoj prošlosti.³¹

²⁸ „Kusturica poželio atomsku bombu pa da plaši protivnike RS-a“, N1 (9. januar 2017). (pristup ostvaren 29. januara 2020, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a131706/Kusturica-pozelio-atomsku-bombu.html>); „Kusturica: Zato volim Republiku Srpsku!“, Vesti.rs (13. januar 2017) (pristup ostvaren 29. januara 2020, <https://www.vesti.rs/Partizan/Kusturica-Zato-volim-Republiku-Srpsku.html>).

²⁹ Husnija Kamberović, „Turci i Kmetovi – mit o vlasnicima bosanske zemlje“, u: *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003), 68.

³⁰ „Генерал Ратко Младић – Српска Сребреница 11 јул 1995“, YouTube (24. oktobar 2016). (pristup ostvaren 30. januara 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=2uCS19Lznuw>)

³¹ Uporediti: Alenka Bartulović, „‘We Have an Old Debt with the Turk, and It Best Be Settled.’ Ottoman Incursions through the Discursive Optics of Slovenian Historiography and Literature and Their Applicability in the Twenty-first Century“, u: *Imagining ‘the Turk’*, ur.

Za razliku od Srba i Hrvata koji su svoj nacionalni identitet gradili sjećanjem na borbu protiv Osmanskog Carstva, značajan broj Bošnjaka Osmansko Carstvo posmatra kao jednu od glavnih poveznica s islamom, osnovnom komponentnom njihovog vjerskog identiteta. Isprepletenost vjerskog i nacionalnog identiteta, koja se može primijetiti kako u Bosni i Hercegovini tako i u regionu, uzrokovala je određene ambigvitnosti koje su prisutne u sjećanju bošnjačkog/muslimanskog stanovništva u ovoj zemlji. Iako je sa svojom vojskom uništio srednjovjekovnu bosansku državu, sultan Mehmed II za veliku većinu Bošnjaka predstavlja pozitivnu historijsku ličnost, što je usko povezano sa vjerskim identitetom tog naroda. Osim činjenice da osmanski vladar Mehmed II zahvaljujući svojoj političkoj djelatnosti spada među najznamenitije vladare islamskog svijeta, važno je spomenuti da među muslimanima postoje i oni koji povezuju sultanovu ličnost sa jednim od zabilježenih *hadisa*.³² U tom *hadisu* poslanik Muhammed pohvalno govori o vojskovođi i vojsci koji će osvojiti Konstantinopolj.³³ Iako su muslimanski učenjaci podijeljeni oko vjerodostojnosti i tumačenja spomenutog hadisa, interpretacije prema kojima se sultan Mehmed II identificira sa spomenutim vojskovođom doprinijele su gotovo „nedodirljivom“ imidžu koji ovaj sultan uživa među muslimanima širom svijeta, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Svake godine veliki broj Bošnjaka izgovara vjerske molitve na brojnim dovištima koja su posvećena sultanu Mehmedu II i njegovoj vojsci širom Bosne i Hercegovine.³⁴ Takav vid obilježavanja određenih historijskih mjesta najviše je

Božidar Jezernik (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010), 130-131.

³² Hadis kao stručni izraz predstavlja „obavijest o činima ili izrekama Poslanika i njegovih drugova“. Opširnije o definiciji hadisa vidjeti kod: Nerkez Smailagić, *Leksikon islama* (Sarajevo: Svjetlost, 1990), 220-224.

³³ Spomenuti hadis nije zabilježio niti jedan od šest sastavljača zbirke koje se među muslimanima uglavnom uzimaju kao mjerodavne. Ovaj hadis se može pronaći u zbirci *Musnad* imama Ahmada Ibn Hanbela. *A Handbook Of Early Muhammadan Tradition*, ur. A. J. Wensinck (Leiden: E. J. Brill, 1927), 101.

³⁴ O definiciji dovišta, te o dovištima koja se dovode u vezu sa sultanom Mehmedom II i njegovom vojskom vidjeti: Elvir Duranović, *U potrazi za svetim – dovišta na području Muftijstva travničkog* (Sarajevo: El-Kalem, 2018), 37-38, 42-45.

doprinio tome da se u ovom širokom vremenskom okviru sačuvalo sjećanje na ovog osmanskog sultana na prostoru Bosne i Hercegovine, kao i izrazito pozitivnoj percepciji njegove ličnosti među Bošnjacima/Muslimanima. Sa druge strane u ratnom i poslijeratnom periodu, u kojem su politički pritisci na Bosnu i Hercegovinu postali sve učestaliji, društvenim elitama među Bošnjacima/Muslimanima je od izuzetne važnosti postalo pozivati se na kontinuitet državnosti. U takvim okolnostima srednjovjekovna bosanska obilježja, banovi, kraljevi, kraljice, vlastela i Crkva bosanska postali su među ovim narodom aktuelniji nego ikada, nezaobilazno „oružje“ i bitan faktor u kulturi sjećanja i kreiranju identiteta.³⁵ Spajanje tradicija proizašlih iz različitih kulturoloških krugova dovelo je do situacije da se među Bošnjacima/Muslimanima istovremeno slavi i osvajač (Osmansko Carstvo, Mehmed II i njegova vojska) i ono što je postojalo prije njega (Bosansko Kraljevstvo, Kotromanići).³⁶ To bi ujedno mogao biti i jedan od glavnih uzroka ambigviteta koji se mogu susresti kod ovog naroda. Posebno je po tom pitanju specifičan prostor sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, pa tako na dovištu koje se svake godine organizira u Ključu na Starom gradu u znak sjećanja na sultana Mehmeda II redovno se mogu susresti zastave Republike Bosne i Hercegovine, čija je osnovna komponenta dio grba srednjovjekovne dinastije Kotromanića, dinastije čiju je vladavinu prekinuo upravo sultan Mehmed II.³⁷ U Kamengradu

³⁵ Sabina Veladžić, „Kretanje ka nultoj tački – politički narativ SDA 1990–1992. kao temelj kulture sjećanja Bošnjaka“, u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek (Zagreb: Disput, 2011), 307.

³⁶ Slične, ne identične, primjere možemo susresti i na drugim mjestima u svijetu. Ovdje ćemo navesti primjer Meksika. Na ulicama ove latinoameričke države u isto vrijeme možemo vidjeti statue Hernána Cortésa (osvajača) i Moctezume II (astečkog vladara). U Ciudad de México u blizini mjesta gdje je astečka vojska doživjela jedan od ključnih poraza danas postoji spomenik na kojem je napisano: „On August 13, 1521, heroically defended by Cuauhtemoc, Tlatelolco fell into the hands of Hernán Cortés. It was neither a triumph nor a defeat: it was painful birth of the ‘mestizo’ nation that is the Mexico of today“ (na engleski preveli autori). David Carrasco i Scott Sessions, *Daily Life of the Aztecs* (Santa Barbara: Greenwood, 2011), 235.

³⁷ „Tradicionalna manifestacija ‘Dovište’ Ključ“, media-ključ (26. maj 2015) (pristup ostvaren 12. februara 2020, <http://media-kljuc.ba/tradicionalna-manifestacija-doviste-kljuc>). Ovdje je važno spomenuti da su ljljani na srednjovjekovnom grbu Kotromanića, po

kod Sanskog Mosta 2001. godine podignut je spomenik osmanskim vojnicima koji su poginuli prilikom osvajanja Kamengrada, koji je prema narodnoj predaji sa svojom vojskom osvojio sultan Mehmed II.³⁸ Iako nam historijski izvori svjedoče da Mehmed II nije nikada boravio na prostoru Kamengrada, u tom mjestu postoji *musalla* koju je prema istoj predaji dao sagraditi sam sultan te je po osvajanju na tom mjestu klanjao džumu.³⁹ Presudan momenat u memorijalizaciji i popularizaciji tog mjesta bila je 2002. godina, a ključnu ulogu u spomenutim procesima imao je tadašnji reisul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Mustafa ef. Cerić.⁴⁰ Naime, Cerić je tom prilikom nastojao da poveže dešavanja iz 1463. godine sa dešavanjima iz rata početkom devedesetih godina prošlog stoljeća u Bosni i Hercegovini, pa je u skladu s tim dao prijedlog da se u Kamengradu prvog petka u julu svake godine klanja džuma namaz za čitavo područje Sanskog Mosta.⁴¹ Odabir datuma pri tome nije bio slučajan, jer se veže za godišnjice obilježavanja počinjenog genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i stravičnog zločina u Biljanima kod Ključa, dok bi hutba bila posvećena ukazivanju na značaj sultana Mehmeda II.⁴² Elvir Duranović, koji je u većem broju svojih radova istraživao dovišta u Bosni i Hercegovini, primjećuje da se „izborom mjesta i temom hutbe njeguje sjećanje na dolazak islama u našu zemlju, dok je datum manifestacije određen s ciljem memorijalizacije zločina nad Bošnjacima tokom

uzoru na druge vladarske kuće u Evropi koje su isti znak koristile na svojim grbovima, simbolizirali Sveto Trojstvo. Dubravko Lovrenović, „Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje“, *Bosna Franciscana* XII, br. 21. (2004): 181-184.

³⁸ Elvir Duranović, „Nastajanje tradicije – Fatihova džuma na Musalli u Donjem Kamengradu“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 11–12 (2017): 933. Na prostoru Bosne i Hercegovine postoji više lokaliteta na kojima se stara muslimanska mezarja putem narodne predaje povezuju sa poginulima Fatihovim vojnicima. Vidjeti: Smailbegović, *Narodna predaja o Sarajevu*, 65; Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, 116-123, 327, 362-363.

³⁹ Vidjeti: Dušanka Bojanić, „Musalle u Balkanskom gradu“, *Islamska misao* XII, br. 138 (1990): 38-45; Duranović, „Nastajanje tradicije“, 925-940; O terminu *musalla* vidjeti: Smailagić, *Leksikon*, 445.

⁴⁰ Duranović, „Nastajanje tradicije“, 934.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

agresije 1992–1995.“⁴³ Međutim, ovako konstruirana tradicija sa sobom također donosi neobičnost. Tako se na jednom mjestu u isto u vrijeme stanovništvo u pozitivnom kontekstu prisjeća vojske i sultana koji su napali i osvojili Bosnu, „donijeli islam“ i ubili bosanskog kralja, dok se s druge strane sjeća i odaje počast onima koji su izgubili život braneći Bosnu i Hercegovinu tokom agresije (1992–1995). Kao zajednička komponenta javlja se religija, pa se i na ovom mjestu može vidjeti koliki je utjecaj vjerskog identiteta na nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini.⁴⁴ Napori tadašnjeg reisul-uleme pokazali su se uspješnim te je okupljanje u Kamengradu postalo jedna od najposjećenijih manifestacija tog tipa u Bosni i Hercegovini, a i sam džemat *Donji Kamengrad – stara džamija* preimenovan je u *Donji Kamengrad – Sultan Mehmed Fatih 1463*.⁴⁵ Ovdje ću spomenuti još jedan primjer iz nacionalnog sedmičnog lista *Ljiljan*. Naime u septembru i oktobru 1994. godine u tri nastavka je izlazio feljton o bosanskoj kraljici Katarini autora Mustafe Ćemana. Na naslovnici 88. broja *Ljiljana*, povodom početka objavljivanja spomenutog feljtona, nalazili su se crtež nadgrobne ploče kraljice Katarine iz rimske bazilike *Santa Maria in Aracoeli* uz naslov *Bosanska kraljica Katarina posestrima sultana Mehmeda El-Fatiha*. Autor je iznoseći tvrdnje koje nemaju utemeljenje u historijskim izvorima i relevantnoj literaturi te prateći narodnu predaju o maču koji je navodno sultan poklonio kraljici Katarini nastojao prikazati

⁴³ Duranović također piše da u prvim godinama muslimanima u tom kraju i nije bio baš najjasniji cilj održavanja zajedničke džume, zbog čega su lokalni imami dobili zaduženja da utječu na članove svojih džemata kako bi se u što većem broju odazvali centralnom događaju. Isto, 934-936. Definiciju hutbe vidjeti kod: Smailagić, *Leksikon*, 251.

⁴⁴ O ovoj temi, između ostaloga, vidjeti: Tone Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village* (New Jersey: Princeton University Press, 1995) – knjiga je 2009. godine u izdanju izdavačke kuće Šahinpašić prevedena i objavljena na bosanski jezik; Dino Abazović, *Za naciju i Boga: Sociološko određenje religijskog nacionalizma* (Sarajevo: Magistrat, 2005); Isti, *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije* (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2012); Dženita Sarač-Rujanac, *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2012); Xavier Bougarel, *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020).

⁴⁵ Duranović, „Nastajanje tradicije“, 935.

poseban odnos, bratsko-sestrinski, koji su imali ove dvije ličnosti.⁴⁶ Sa željom da ponudi koristan tekstualni prilog za nadograđivanje bošnjačkog identiteta autor navodi pogrešne podatke poput onog da kraljica Katarina nije bježala iz Bosne i da se u njoj zadržala sve do 1466. godine te da je sultanu Mehmedu II već 1461. godine povjerila na čuvanje svoju djecu. Ovakve pogrešne interpretacije poslužile su autoru da izbjegne ključno pitanje koje ruši hipotezu spomenutog feljtona. To pitanje je zbog čega je kraljica Katarina pobjegla iz Bosne nakon što je ovu zemlju zauzeo njen „pobratim“ sultan Mehmed II. Relevantni historijski izvori govore da je kraljica pobjegla iz Bosne 1463. godine i da se više nikada nije vraćala u dijelove pod osmanskom upravom, a u historiografskoj literaturi taj je podatak bio poznat i dostupan mnogo prije 1994. godine kada su nastali tekstovi Mustafe Ćemana, što može navesti na sumnju da je autor namjerno falsificirao historijske činjenice ili da je slabo poznao historio-grafsku produkciju o temi kojom se bavio. Netačne konstrukcije pomogle su Ćemanu u prikazu Stjepana Tomaševića kao kukavice koja, umjesto da brani zemlju, pokušava pobjeći iz nje, dok mu kao opoziciju postavlja „posestrimu“ sultana Mehmeda II kraljicu Katarinu koja „nije bježala ili se sklonila na sigurnije mjesto“.⁴⁷

* * *

Na kraju ovog rada osvrnut ću se i na upotrebu imena ličnosti koje su obilježile dešavanja iz 1463. godine u vremenu u kojem živimo. Dvije ličnosti koje se posebno izdvajaju su bosanska kraljica Katarina Kosa-

⁴⁶ Mustafa Ćeman, „Katarina, kraljica naša – bosanska“, *Ljiljan*, 21–28. septembar 1994, 23 (pogledati i naslovnici tog broja); Isti, „Sablja srebrom okovana“, *Ljiljan*, 29. septembar – 6. oktobar 1994, 23; Isti, „Nasljednici prijestolja prešli su u Istanbul“, *Ljiljan*, 7–15. oktobar 1994, 23. O spomenutoj predaji vidjeti: Владимир Ђоровић, „Ситни прилози – Сабља краљице Катарине“, *Гласник Земаљског музеја*, br. 27 (1914): 432-433; Ђуро Тошић, „Босанска краљица Катарина (1425–1478)“, u: *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 2, ур. Милорад Екмечић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 1997), 83; Antun Knežević, *Kratka povjest kralja bosanskih* (Sarajevo: Dobra knjiga, 2009), 294-295; Amer Maslo, „Historiografske interpretacije o smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša“, *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, br. 5 (2018): 204-205.

⁴⁷ Тошић, „Босанска краљица“, 85-89.

ča Kotromanić i osmanski sultan Mehmed II. Imenom kraljice Katarine Kosače u Bosni i Hercegovini nazvano je preko 20 ulica.⁴⁸ Većina ulica koje nose naziv po ovoj bosanskoj kraljici nalaze se u hercegovačkim i srednjobosanskim mjestima u kojima većinu čini hrvatsko stanovništvo.⁴⁹ Iako se kraljica Katarina ne nalazi među 17 žena čije ime nose ulice u glavnom gradu Sarajevu, ipak se ulice kraljice Katarine mogu susresti i u mjestima u kojima je većinsko stanovništvo bošnjačko.⁵⁰ Njeno ime nose i različite škole, udruženja, političke organizacije, kulturna društva, dvorane, galerije i sportski kolektivi, opet uglavnom u mjestima u kojima živi najveći broj Hrvata.⁵¹ Koliki je značaj kraljice Katarine za hrvatsko stanovništvo porijeklom iz Bosne i Hercegovine potvrđuje i podatak da pojedina udruženja Hrvata u dijaspori nose ime po ovoj znamenitoj ličnosti.⁵² Važno je spomenuti i da se ime ove bosanske kraljice

⁴⁸ Informacije vezane uz nazive ulica u ovom radu dobijene su istraživanjem preko aplikacije GoogleMaps (<https://www.google.com/maps>) te web stranice <http://www.poreska-upravars.org/> za ulice u Republici Srpskoj. Manji propusti u vidu izostavljanja naziva pojedinih ulica mogući su i nenamjerni.

⁴⁹ Ulice nazvane po kraljici Katarini nalaze se u Mostaru, Vitezu, Čitluku, Kiseljaku, Domaljevcu, Donjoj Mahali kod Orašja, Grudama, Livnu, Tomislavgradu, Posušju, Širokom Brijegu, Ljubuškom, Neumu, Gornjem Vakufu-Uskoplju, Busovači, Kupresu, Kraljevoj Sutjesci i Aljinićima kod Kaknja. Također u Novom Travniku, koji ima približan broj bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, postoji ulica kraljice Katarine.

⁵⁰ Primjer toga su Tuzla, Zenica, Bihać i Fojnica. Također u Glamoču jedna od ulica nosi ime po ovoj bosanskoj kraljici. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine u opštini Glamoč većinski narod su Srbi, ali u samom mjestu Glamoč žive najviše Hrvati.

⁵¹ Po kraljici Katarini Kosači Kotromanić ime su dobili glazbena škola u Žepču, franjevački svjetovni red – Bratstvo kraljice Katarine, Bratstvo vitezova kraljice Katarine u Vitezu, Zajednica žena Hrvatske demokratske zajednice BiH (HDZ BiH), brojna kulturnoumjetnička društva u Bosni i Hercegovini, svečana dvorana u Međugorju, galerija u okviru Hrvatskog doma herceg Stjepan Kosača u Mostaru, kao i ženski rukometni klub iz Mostara. U Kraljevoj Sutjesci nalazi se bista kraljice Katarine, a svake godine u istom mjestu se održavaju i „Dani kraljice Katarine“. Mostar povremeno bude domaćin i ljetne škole „Stopama kraljice Katarine“ koja je prvenstveno namijenjena iseljeničkoj djeci i tom prilikom se uče hrvatski jezik, tradicija i običaji.

⁵² Kulturno-umjetničko društvo hrvatskih iseljenika u Gelsenkirchenu (Njemačka) nazvano je po kraljici Katarini, kao i Kulturno društvo Hrvata u Ohju (SAD). Također, Kulturno-umjetničko društvo u mjestu Donji Lapac u Hrvatskoj, blizu granice sa Bosnom i Hercegovinom, nosi ime „Kraljica Katarina“. Po kraljici Katarini u susjednoj Hrvatskoj ime su dobili i ulice u Velikoj Gorici i Gračacu, park u Osijeku i studentski dom u Zagre-

zadržalo i u toponimiji ovih krajeva.⁵³ Kada je riječ o osmanskome sultanu Mehmedu II ulica u bošnjačkom naselju Kraljevići, u blizini Sapne, nosi ime ulica Sultan Fatih. Jedna od glavnih ulica u Gračanici poslije posljednjeg rata nosila je ime po sultanu Mehmedu II, ali je 2009. godine njeno ime promijenjeno u ulicu Ahmed-paše Budimlije. U obrazloženju ove odluke istaknuto je da „Sultan Mehmed II El-Fatih predstavlja ličnost koja nema nikakve veze sa poviješću Gračanice, a njegova uloga u historiji Bosne i Hercegovine je, sa današnje tačke gledišta i sa stanovišta državo-tvornih i nacionalnih interesa, isuviše diskutabilna i historijski kontroverzna“, kao i „ključni argument za davanje ovog imena jednoj od glavnih ulica Gračanice, 1996. godine, bio je, kako se govorilo, da je sultan Mehmed II. Fatih ‘donio islam u Bosnu’, što je potpuna historijska neistina“.⁵⁴ Iako ime osvajača Konstantinopolja u imenovanju ulica nije zastupljeno kao ime kraljice Katarine, na drugim poljima ove dvije ličnosti su gotovo izjednačene. Već ranije je spomenut veliki broj dovišta koja se održavaju u znak sjećanja na sultana Mehmeda II i njegove osvajačke pohode. Osim toga po sultanu Mehmedu II nazvane su džamije, islamski kulturni centri, različita udruženja, obdaništa i javne kuhinje.⁵⁵ Sve nabrojano je egzisti-

bu (koji je osnovalo Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo iz Sarajeva).

⁵³ Jedan od primjera jeste lokalitet Katarina na ulazu u mjesto Tarčin. Prema narodnoj predaji kraljica Katarina je prilikom bijega iz Bosne na tom mjestu stala zajedno sa pratnjom, napila se vode i napojila konje. Na istom mjestu je u 19. stoljeću podignuta spomen-česma u znak sjećanja na ovu bosansku kraljicu. Vahid Aladžuz, *Hadžička toponimija* (Hadžići: Općina Hadžići, 2016), 27-28.

⁵⁴ Omer Hamzić, „Povodom imenovanja novih ulica u Gračanici – prednost data toponimima i tradicionalnim nazivima“, *Gračanički Glasnik* 15, br. 29 (2009): 136.

⁵⁵ Džamije u Sarajevu, Vranduku, Sanskom Mostu i Kraljevoj Sutjesci nazvane su po sultanu Fatihu. Od 2005. godine egzistira i Ansambl Sultan Mehmed Fatih na Ilidži, koji je nastao s ciljem očuvanja tradicionalne muzike naroda Bosne i Hercegovine, a ime je dobio u čast sjećanja na „jednu od najvećih ličnosti u historiji čovječanstva“. U mjestu Milodraž kod Kiseljaka djeluje Udruženje bošnjačke omladine „Fatih“, koji posebnu pažnju posvećuju 28. maju kao datumu koji se obično veže s izdavanjem Ahdname od strane sultana Mehmeda II fra Anđelu Zvizdoviću. U Kraljevoj Sutjesci, među tamošnjim Bošnjacima, djeluje udruženje „Sultanov konak“, dok je ne tako davno u Goraždu otvoren islamski kulturno-obrazovni centar „Sultan Mehmed Fatih II“. U posljednjem ratu u Sarajevu je radila narodna kuhinja koja je nosila ime po Mehmedu II Fatihu. O džamijama i toponimima koji se dovode u vezu sa Mehmedom II vidjeti: Smailbegović, *Narodna predaja*

ralo ili i dalje egzistira u sredinama u kojima je dominantno bošnjačko stanovništvo. Također, u pojedinim dijelovima sjeverozapadne Bosne i Hercegovine tokom džuma namaza petkom se uči sultanska dova koju mnogi povezuju s vremenom sultana Mehmeda II, a koja se zadržala u tradiciji tog kraja, iako institucija osmanskog sultana ne postoji već gotovo 100 godina.⁵⁶ Druge ličnosti zastupljene su u daleko manjoj mjeri, pa se tek ponegdje može naići na ulice koje su dobile ime po posljednjem bosanskom kralju Stjepanu Tomaševića, hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači ili franjevcu Anđelu Zvizdoviću.⁵⁷ Prisutnost ovih ličnosti povezanih sa davnom bosanskohercegovačkom prošlošću u imenovanju „svoga i svagega“ dovela je i do nekoliko interesantnih situacija, pa tako imamo džamiju sultana Mehmeda II u Kraljevoj Sutjesci koja je smještena u ulici bosanske kraljice Katarine, dok su se u ratu koji je trajao od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini na suprotnim stranama borile jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine koja je nosila ime Sultan Fatih i jedinica Hrvatskog vijeća odbrane Stjepan Tomašević.⁵⁸ Također, u gradu Ključu, u mjestu u kojem se Osmanlijama predao bosanski kralj Stjepan Tomašević, djeluju dva udruženja zanimljivih imena. Prvo nosi ime „Sultan Fatih“, a osnovao ga je početkom 2015. godine lokalni imam Dursun Dervišević. Ime udruženja prema riječima osnivača nastalo je s željom da se „obnovi sjećanje na tog velikog vladara Mehmeda II sultana Fatih“, a njegovi glavni ciljevi su „odgoj mladih kako u vjerskom, tako i u društvenom životu, izgradnja i očuvanje

o Sarajevu, 59, 65; Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, 170, 230, 307-308; Aladin Husić, „Fatih u Bosni – korelacija historijskih izvora i narodnih predaja“, u: *Zbornik radova Naučni skup „Ahdnama i ljudska prava“ održan u okviru manifestacije „Musalla 2015.“ 20.07.2015.* (Sanski Most: Medžlis IZ Sanski Most, Zenica: Fondacija Alast, 2016), 61-71.

⁵⁶ „Cazin, grad u kojem se i danas moli za sultana“, *Al Jazeera Balkans* (31. decembar 2016). (pristup ostvaren 1. marta 2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/cazin-grad-u-kolem-se-i-danas-moli-za-sultana>)

⁵⁷ Ime kralja Stjepana Tomaševića nose ulice u Sarajevu, Novom Travniku, Jajcu, Ključu, Žepču, Bijeljini, Čapljini i Posušju. Ulice u Sarajevu, Fojnici i Uskoplju nazvane su po fra Anđelu Zvizdoviću, dok se ulice hercega Stjepana Vukčića Kosače mogu obići u Uskoplju, Ljubuškom, Foči, Čajniču, Gacku i Trebinju. Jedno od centralnih mjesta za kulturna zbivanja u Mostaru nosi ime Hrvatski dom Herceg Stjepan Kosača.

⁵⁸ Lovrenović, „The Ottoman Conquest of Bosnia“, 261.

islamskog identiteta mladih te priprema mladih za cjeloživotno učenje i življenje vjere“, što jasno upućuje na to da je ovo udruženje skoncentrirano na jednu ciljanu grupu ljudi.⁵⁹ S druge strane na dvije adrese, ključkoj i zagrebačkoj, djeluje Udruženje Ključana i prijatelja Ključa „Stjepan Tomašević“. Na čelu Udruženja se nalazi Vinko Blažević, a njegovo osnivanje inicirala je grupa ključkih Hrvata koja je po izbijanju posljednjeg rata izbjegla u Šibenik. Oni su ujedno i suorganizatori tradicionalne manifestacije „Ključani svome gradu“ u kojoj učešće uzimaju svi Ključani, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Također, jedan od susreta je bio dobrotvornog karaktera i tom prilikom su sakupljani prilozi za obnovu katoličke crkve u Ključu, a akciji se priključilo i bošnjačko stanovništvo.⁶⁰ Prema podacima koje sam sakupio prilikom istraživanja, u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska nijedna ulica nije nazvana po kraljici Katarini. Nekoliko ulica je nazvano po hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, dok jedna ulica nosi ime i po kralju Stjepanu Tomaševiću.⁶¹ Ipak, ako se u obzir uzmu sve ličnosti iz srednjovjekovne historije i njihova zastupljenost u imenovanju ulica, jasno je vidljivo da u ovom entitetu apsolutno dominirajući faktor predstavljaju ličnosti iz srpske srednjovjekovne historije.⁶²

⁵⁹ „Intervju s predsjednikom Udruženja ‘Sultan Fatih’ Ključ Dursumom Dervisević“, media-ključ (2. juni 2015). (pristup ostvaren 3. marta 2020, <http://media-kljuc.ba/intervju-sa-predsjednikom-udruzenja-sultan-fatih-kljuc-dursumom-dervisevic/>).

⁶⁰ „Ključani svome gradu za obnovu katoličke crkve“, bljesak.info (11. septembar 2016. Dostupno na: <https://www.bljesak.info/kultura/flash/kljucani-svome-gradu-za-obnovu-katolicke-crkve/169395> (1. 3. 2020); „Udruženje Ključana i prijatelja Ključa ‘Stjepan Tomašević’ obilježilo 10. godina od osnivanja“, Općina Ključ (21. juni 2017). (pristup ostvaren 3. marta 2020, <http://opcina-kljuc.ba/2017/06/21/udruzenje-kljucana-i-prijatelja-kljucana-stjepan-tomasevic-obiljezilo-10-godina-od-osnivanja/>)

⁶¹ Po hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači ime nose ulice u Foči, Čajniču, Gacku i Trebinju, dok je po kralju Stjepanu Tomaševiću nazvana ulica u Bijeljini.

⁶² U Republici Srpskoj, između ostalih, postoje ulice kneza Časlava, zatim više ulica posvećenih porodici Nemanjića, onda ulice imenovane po Stefanu Nemanji, knezu Miroslavu, kralju Stefanu Prvovenčanom, svetom Savi, kralju Urošu, kraljici Jeleni, kralju Dragutinu, kralju Milutinu, kraljici Jeleni, kralju Stefanu Dečanskom, caru Dušanu Silnom i Urošu Nejakom. Osim toga značajan broj ulica dobio je ime po učesnicima u Bitki na Kosovu, pa su tako u Republici Srpskoj ulice nazvane i po knezu Lazaru, kneginji Milici, Stefanu Musiću, Milošu Obiliću, Strahinji Banoviću, braći Jugović, Ivanu Kosančiću, Jug Bogdanu, kosovskoj djevojci, majci Jugovića i Kosovskom polju. Ulice u tom entitetu nose

Ukoliko bi se zaključak pokušao donijeti na osnovu upotrebe imena ličnosti vezanih za 1463. godinu u različitim vrstama imenovanja (ulice, udruženja, objekti, škole), stanje bi bilo poprilično jasno. Vidljivo je da kod hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, ali i u dijaspori, posebno mjesto zauzimaju osobe koje pripadaju bosanskoj srednjovjekovnoj historiji, a među njima prednjači kraljica Katarina. Kod Bošnjaka dominantnu i preovladavajuću ulogu ima sjećanje na lik i djelo sultana Mehmeda II, što je prije svega posljedica zajedničkog vjerskog identiteta. Međutim, primjetna je određena tendencija rasta kada je riječ o upotrebi imena iz Bosanskog Kraljevstva koje su bile glavni akteri dešavanja iz 1463. godine, za što naravno opet postoje određeni razlozi o kojima je već pisano u ovom tekstu.⁶³ Ličnosti iz bosanskog srednjovjekovlja u mjestima u kojima su većinsko stanovništvo Srbi nalaze se u velikoj sjeni imena koja pripadaju historiji srednjovjekovne Srbije i ne postoji naznaka njihovog izlaska iz nje.

ime i po despotu Stefanu Lazareviću i vojvodi Prijezdi. Sa druge strane, kada je riječ o ličnostima iz bosanskohercegovačkog srednjovjekovlja, osim ranije spomenutih ulica nazvanih po hercegu Stjepanu i Stjepanu Tomaševiću, u Republici Srpskoj imamo još svega nekoliko ulica kralja Tvrtka I Kotromanića (Doboj, Gradiška, Bijeljina, Banja Luka) i jednu ulicu Kulina bana (Bijeljina). Također, 2009. godine knez Pavle Radinović (ulica pogrešno nazvana vojvode Pavla Radenovića) i njegov sin vojvoda Petar Pavlović, kao i knez Dabiživ Vuković, dobili su ulice u mjestu Borač, gdje je ujedno bila prijestolnica vlastele Pavlovića u srednjem vijeku. Broj ličnosti iz bosanskohercegovačke srednjovjekovne historije koje su zastupljene prilikom imenovanja ulica u Republici Srpskoj posebno je poražavajući ukoliko znamo da čak u deset naseljenih mjesta u ovom entitetu imaju ulice nazvane po zločincu iz Drugog svjetskog rata i suradniku fašista Draži Mihajloviću. Tako ulice Đenerala Draže imamo u Brodu, Derventi, Doboju, Rogatici i Čajniču, ulicu Đenerala Draže Mihajlovića u Šamcu, dok u Rudom i Lukavici egzistiraju ulice Generala Dragoljuba Draže Mihajlovića. Istočna Ilidža i Petrovo imaju ulice Draže Mihajlovića. O temama vezanim za (pre)imenovanja ulica u Republici Srpskoj vidjeti i kod: Armina Galijaš, „Sjećanje ili zaborav kroz preimenovanja, rušenja i gradnju“, u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek (Zagreb: Disput, 2011), 239-245; „Srđan Šušnica: Kako je Banja Luka po drugi put ubila svoje oslobodioc“, Al Jazeera Balkans (22. april 2020). (pristup ostvaren 26. jula 2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-je-banja-luka-po-drugi-put-ubila-svoje-oslobodioc>)

⁶³ Vidjeti stranicu 287.

Umjesto zaključka

U maju 2017. godine novinar David Farley je na portalu britanske medijske kuće BBC objavio članak pod naslovom *The hidden meaning in a pot of stew* aludirajući na bosanskohercegovačko tradicionalno jelo bosanski lonac.⁶⁴ U svojim zapažanjima prilikom boravka u Bosni Farley je između ostaloga naveo da bosanski lonac nije samo jelo nego da predstavlja i metaforu koja oslikava etničku, vjersku i kulturnu raznolikost Bosne i Hercegovine. Upravo bi se ova metafora, o kojoj je kroz prizmu jednog tradicionalnog jela tom prilikom pisao Farley, mogla iskoristiti kada se opisuju sjećanja naroda Bosne i Hercegovine na historijske događaje, među kojima su i oni koji su se desili 1463. godine. Tako se na jednom mjestu, u jednoj manjoj evropskoj državi, susreće značajna razlika u percepciji bitnog događaja iz daleke prošlosti, proizašla uglavnom iz etničkih, vjerskih i kulturnih različitosti naroda koji u njoj žive. Kao što se moglo vidjeti, dešavanja i ličnosti iz 1463. godine i dalje su izuzetno prisutni u sjećanjima naroda Bosne i Hercegovine, možda više nego ikada ranije. Međutim, kontekst trenutne geopolitičke situacije na ovim prostorima osudio ih je da vrlo često budu žrtve političkih i parahistoriografskih kampanja vođenih s makijavelističkim ciljevima. U ovom radu nastojano je da se kroz nekoliko predstavljenih primjera iz bliske prošlosti, koji su ocijenjeni kao reprezentativni, prikaže na koji način i zbog čega su dešavanja i ličnosti iz 1463. godine važni i iskoristivi u diskursu vremena u kojem živimo. U konačnici želim napomenuti da ovaj rad ne pretendira na zaokruživanje tretiranog pitanja. Cilj je dijametralno suprotan, a to je autorova želja da se u Bosni i Hercegovini podstaknu sistematska i interdisciplinarna istraživanja ove i sličnih tema u većoj mjeri s ciljem dobijanja rezultata koji će nam pomoći da ponudimo što bolje odgovore na, za bosanskohercegovačko društvo, kompleksna i aktuelna pitanja poput onih na koji način i u kolikoj mjeri interpretacije događaja iz prošlosti utječu na sadašnjost u Bosni i Hercegovini i obrnuto, u kakvom su odnosu vjerski i nacionalni identitet

naroda Bosne i Hercegovine te da li i u kolikoj mjeri narodi koji žive u Bosni i Hercegovini ovu državu doživljavaju kao svoju?

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Objavljeni izvori:

- Atsız, Hüseyin Nihal (ur.) *Osmanlı tarihleri* I. Istanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-Tevarih* III, ur. Ismet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Ibn Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman* (VII), ur. Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Neşri, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi* (II), ur. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*, ur. Mertol Tulum. Istanbul: Baha Matbaası, 1977.
- Wensinck, A. J. (ur.) *A Handbook Of Early Muhammadan Tradition*. Leiden: E. J. Brill, 1927.

Štampa:

- *Start*, Zagreb, 1990.
- *Ljiljan*, Sarajevo, 1994.
- *Dnevni Avaz*, Sarajevo, 2016.

LITERATURA

Knjige:

- Abazović, Dino. *Za naciju i Boga: Sociološko određenje religijskog naci-*

- onalizma*. Sarajevo: Magistrat, 2005.
- Abazović, Dino. *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2012.
 - Alađuz, Vahid. *Hadžićka toponimija*. Hadžići: Općina Hadžići, 2016.
 - Bošnjak, Slavoljub. *Zemljopis i povijestnica Bosne*. Zagreb: Narodna tiskara dra Ljudevita Gaja, 1851.
 - Bougarel, Xavier. *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovine*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020.
 - Bringa, Tone. *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. New Jersey: Princeton University Press, 1995.
 - Brković, Milko. *Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet*. Mostar: Crkva na kamenu, 2010.
 - Carrasco, David; Sessions, Scott. *Daily Life of the Aztecs*. Santa Barbara: Greenwood, 2011.

- Duranović, Elvir. *U potrazi za svetim – dovišta na području muftijstva travničkog*. Sarajevo: El-Kalem, 2018.
- Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit. *Povijest Bosne I*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.
- Hajdarpasic, Edin. *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans 1840–1914*. Ithaca: Cornell University Press, 2015.
- Knežević, Antun. *Krvava knjiga, ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga*. Zagreb: U narudžbini knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera), 1869.
- Knežević, Antun. *Kratka povjest kralja bosanskih*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2009.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja, 2006.
- Lastrić, Filip. *Pregled starina bosanske provincije*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003.
- Sarač-Rujanac, Dženita. *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2012.
- Smailagić, Nerkez. *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Smailbegović, Esma. *Narodna predaja o Sarajevu*. Sarajevo: RO Institut za jezik i književnost – OOUR Institut za književnost, 1986.
- Softić, Aiša. *Usmene predaje Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod, 2002.
- *Zbornik radova. Stjepan Tomašević (1461–1463) – slom srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013.
- *Zbornik radova. Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, ur. Sedad Bešlija. Sarajevo: Institut za istoriju, 2014.
- *Zbornik radova. Pad Bosanskog kraljevstva 1463. godine*, ur. Srđan Rudić, Dubravko Lovrenović, Pavle Dragičević. Beograd: Istorijski institut Beograd, Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, Banja Luka: Filozofski fakultet u Banjoj Luci, 2015.

- *Zbornik radova. Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- *Zbornik radova. Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović. Beograd: Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015.
- *Zbornik radova. Osmansko naslijeđe i muslimanske zajednice Balkana danas*, ur. Halit Eren. Sarajevo: Balkanlar Medeniyet Merkezi – Centar za napredne studije, 2011.
- Žanić, Ivo. *Barjak na planini: Politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990–1995*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Članci:

- Adanır, Fikret. „The Formation of a ‘Muslim’ Nation in Bosnia-Herzegovina: a Historiographic Discussion“, u: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography*, ur. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi. Leiden: Brill, 2002, 267-304.
- Antić, Ana. „Evolucija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnjenju u poslednjih deset godina“, u: *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, 259-290.
- Assmann, Jan. „Kultura sjećanja“, u: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006, 45-78.
- Bartulović, Alenka. „‘We Have an Old Debt with the Turk, and It Best Be Settled.’ Ottoman Incursions through the Discursive Optics of Slovenian Historiography and Literature and Their Applicability in the Twenty-first Century“, u: *Imagining ‘the Turk’*, ur. Božidar Jezernik. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010, 111-136.
- Bojanić, Dušanka. „Musalle u Balkanskom gradu“. *Islamska misao* XII, br. 138 (1990): 38-45.

- Ćorović, Vladimir. „Sitni prilozi – Sablja kraljice Katarine“. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. 26 (1914): 415-434. (ćir.)
- Drljić, Rastko. „Propast Bosne u ljetopisu fra Ivana Stražemana (Kopijarevića)“. *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1940.*, god. 30 (1939): 86-90.
- Duranović, Elvir. „Nastajanje tradicije – Fatihova džuma na Musalli u Donjem Kamengradu“. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 11-12 (2017): 925-940.
- Efendić, Kemal. „Konstitutivnost naroda u Bosni i Hercegovini – Pregled teorijsko pravnih i pojmovnih određenja“. *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 21 (2018): 61-89.
- Galijaš, Armina. „Sjećanje ili zaborav kroz preimenovanja, rušenja i gradnju“, u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2011, 239-261.
- Hamzić, Omer. „Povodom imenovanja novih ulica u Gračanici – prednost data toponimima i tradicionalnim nazivima“. *Gračanički Glasnik* 15, br. 29 (2009): 131-138.
- Husić, Aladin. „Fatih u Bosni – korelacija historijskih izvora i narodnih predaja“, u: *Zbornik radova Naučni skup „Ahdnama i ljudska prava“ održan u okviru manifestacije „Musalla 2015.“ 20.07.2015.* Sanski Most: Medžlis IZ Sanski Most, Zenica: Fondacija Alast, 2016, 61-71.
- İnalçık, Halil. „The Rise of Ottoman Historiography“, u: *Historians of the Middle East*, ur. P. M. Holt, Bernard Lewis. London: Oxford University Press, 1964, 152-167.
- Janković, Branimir. „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja“. *Historijski zbornik* 63, br. 1 (2010): 269-311.
- Jović, Dejan. „Nova turska vanjska politika i pitanje Bosne i Hercegovine“. *Političke analize* 1, br. 1 (2010): 30-34.
- Kamberović, Husnija. „Turci i Kmetovi – mit o vlasnicima bosanske zemlje“, u: *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, 67-84.

- Kuljić, Todor. „O kritičkoj kulturi sećanja, povodom knjige Detlefa Kalusena Granice Prosvetiteljstva“. *Habitus*, br. 11–12 (2005): 52-67.
- Lovrenović, Dubravko. „Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje“. *Bosna Franciscana* XII, br. 21 (2004): 172-202.
- Lovrenović, Dubravko. „The Ottoman Conquest of Bosnia in 1463 as Interpreted by Bosnian Franciscan Chroniclers and Historiographers (A Historic(al) Event with Political and Psychological Ramifications That are Still Present Today)“, u: *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*, ur. Oliver Jens Schmitt. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, 243-263.
- Maslo, Amer. „Historiografske interpretacije o smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša“. *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, br. 5 (2018): 189-212.
- Maslo, Amer; Mostić, Emina. „Predaja o osvojenju Jajca u jednoj osmanskoj međžmui iz druge polovine 17. stoljeća“. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 68 (2018): 281-303.
- Milosavljević, Olivera. „Odnos između religiozne i nacionalne pripadnosti – ideja i realnost (primer: srpska nacija)“, u: *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanja*, ur. Thomas Bremer. Bonn: Deutsche Bischofskonferenz, Bereich Weltkirche und Migration, 2002, 117-130.
- Mujadžević, Dino. „Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima“, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013, 29-45.
- Prlenda, Sandra. „Odnos između nacije i religije u hrvatskim nacionalnim ideologijama“, u: *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanja*, ur. Thomas Bremer. Bonn: Deutsche Bischofskonferenz, Bereich Weltkirche und Migration, 2002, 131-141.

- Tošić, Đuro. „Bosanska kraljica Katarina (1425–1478)“, u: *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 2, ur. Milorad Ekmečić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1997, 73-112. (ćir.)
- Veladžić, Sabina. „Kretanje ka nultoj tački – politički narativ SDA 1990–1992. kao temelj kulture sjećanja Bošnjaka“, u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2011, 299-312.

Sadržaji sa www. (World Wide Web):

- „Istodobno se veliča srednjovjekovna Bosna i slavi onoga tko ju je uništio“, Portal Katoličkog tjednika – Nedjelja. (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://www.nedjelja.ba/hr/komentari/intervju/istodobno-se-velica-srednjovjekovna-bosna-i-slavi-onoga-tko-ju-je-uniatio/12738>)
- „Jesu li Osmanlije osvojile ili oslobodile srednjovjekovnu Bosnu?“, *Al Jazeera Balkans*. (pristup ostvaren 10. januara 2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jesu-li-osmanlije-osvojile-ili-oslobodile-srednjovjekovnu-bosnu>)
- „Dr. Sedad Bešlija / Šta je nama kralj Tomaš, a šta njegova kći Katarina/Emina?“, *Radio Sarajevo*. (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/sta-je-nama-kralj-tomasevic-a-sta-njegova-kci-katarinaemina/359532>)
- „Šta se krije iza inicijative o proglašenju 1. februara za Dan osnivanja Sarajeva?“, *Oslobođenje*. (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/teme/sta-se-krije-iza-inicijative-o-proglasenju-1-februara-za-dan-osnivanja-sarajeva-514706>)
- „Da li 1. februar treba obilježavati kao Dan Grada Sarajeva?“, *BHRT*. (pristup ostvaren 9. februara 2020, <http://www6.bhrt.ba/da-li-1-februar-treba-obiljezavati-kao-dan-grad-sarajeva/>)

- „Šta je nama Isa-beg Ishaković: Sretan nam 1. februar, Dan osnivanja Grada Sarajeva“, *Stav.* (pristup ostvaren 9. februara 2020, <https://stav.ba/sta-je-nama-isa-beg-ishakovic-sretan-nam-1-februar-dan-osnivanja-grada-sarajeva/>)
- „Konstitutivan“, *enciklopedija.hr.* (pristup ostvaren 10. januara 2020, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32904>)
- „Cilj Turske je uspon otomanskog Balkana“, *tportal.hr.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/cilj-turske-je-uspon-otomanskog-balkana-20091026>)
- „Turski ministar u Sarajevu: Obnovit ćemo otomanski imperij na Balkanu“, *Slobodna Dalmacija.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/turski-ministar-u-sarajevu-obnovit-cemo-otomanski-imperij-na-balkanu-73393>)
- „Strateška dubina turske politike: Ples po granicama Otomanskog carstva“, *dnevno.hr.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.dnevno.hr/geopolitika/ples-po-granicama-otomanskog-carstva-805460/>)
- „HČSP traži prekid diplomatskih odnosa s Turskom“, *Ljubuški.net.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, https://ljubuski.net/2693-hcsp-trazi-prekid-diplomatskih-odnosa-s-turskom?fbclid=IwAR2QA_cdJN_w5fsJir7HwOn2HgokNRp7cYMYmQY32emyjZw1KEvigN37n_Y)
- „Lovrenović: Ne može se moliti a kroatizovati bosanski Bobovac“, *Nezavisne novine.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Lovrenovic-Ne-moze-se-moliti-a-kroatizovati-bosanski-Bobovac/332813>)
- „XVII. Molitveni dan za Domovinu na Bobovcu“, *Portal Katoličkog tjednika – Nedjelja.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.nedjelja.ba/hr/vijesti/bih/xvii-molitveni-dan-za-domovinu-na-bobovcu/7260>)
- „Kardinal Puljić: Smeta nam kad neko slavi one koji su uništavali našu domovinu“, *Klix.* (pristup ostvaren 24. januara 2020, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/kardinal-puljic-smeta-nam-kad-neko-slavi-one-koji-su-unistavali-nasu-domovinu/191026082>)

- „Kusturica poželio atomsku bombu pa da plaši protivnike RS-a“, *NI*. (pristup ostvaren 29. januara 2020, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a131706/Kusturica-pozelio-atomsku-bombu.html>)
- „Kusturica: Zato volim Republiku Srpsku!“, *Vesti.rs*. (pristup ostvaren 29. januara 2020, <https://www.vesti.rs/Partizan/Kusturica-Zato-volim-Republiku-Srpsku.html>)
- „General Ratko Mladić – Srpska Srebrenica 11 jul 1995“, YouTube. (pristup ostvaren 30. januara 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=2u-CS19lznw>)
- „Tradicionalna manifestacija ‘Dovište’ Ključ“, *media-kljuc*. (pristup ostvaren 11. februara 2020, <http://media-kljuc.ba/tradicionalna-manifestacija-doviste-kljuc>)
- „Cazin, grad u kojem se i danas moli za sultana“, *Al Jazeera Balkans*. (pristup ostvaren 1. marta 2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/cazin-grad-u-kojem-se-i-danas-moli-za-sultana>)
- „Intervju s predsjednikom Udruženja ‘Sultan Fatih’ Ključ Dursumom Dervišević“, *media-kljuc*. (pristup ostvaren 1. marta 2020, <http://media-kljuc.ba/intervju-sa-predsjednikom-udruzenja-sultan-fatih-kljuc-dursumom-dervisevic/>)
- „Ključani svome gradu za obnovu katoličke crkve“, *bljesak.info*. (pristup ostvaren 1. marta 2020, <https://www.bljesak.info/kultura/flash/kljucani-svome-gradu-za-obnovu-katolicke-crkve/169395>)
- „Udruženje Ključana i prijatelja Ključa ‘Stjepan Tomašević’ obilježilo 10. godina od osnivanja“, *Općina Ključ*. (pristup ostvaren 1. marta 2020, <http://opcina-kljuc.ba/2017/06/21/udruzenje-kljucana-i-prijatelja-kljuca-stjepan-tomasevic-obiljezilo-10-godina-od-osnivanja/>)
- „The hidden meaning in a pot of stew“, *BBC*. (pristup ostvaren 23. marta 2020, <http://www.bbc.com/travel/story/20170425-the-hidden-meaning-in-a-pot-of-stew>)

- „Srđan Šušnica: Kako je Banja Luka po drugi put ubila svoje oslobodi-
oce“, *Al Jazeera Balkans*, 22. april 2020. (pristup ostvaren 27. jula 2020,
<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-je-banja-luka-po-drugi-put-ubila-svoje-oslobodioce>)
- <https://www.google.com/maps> (pristup ostvaren 20. marta 2020,).
- <http://www.poreskaupravar.org/> (pristup ostvaren 20. marta 2020,).

Summary

„Bosnian pot of memory“: 1463 and the constituent peoples of Bosnia and Herzegovina

This paper will try to express, through several recent and representative examples, how much and why the events and individuals from the fateful year of 1463 are important and usable in the discourse of the present time. I would like to note that this paper does not pretend to round off the treated question. The main goal is diametrically opposed, and that is to encourage systematic and interdisciplinary research of this and similar topics in order to obtain results that will help us to better understand modern Bosnian society. Complexity of the perplexual interactions between different religious and national identities in Bosnia and Herzegovina defines very common abuse of the past and its interpretations, especially in those watershed moments. This issue is a minor, but important piece in a puzzle that defines our time – whether and in what scope it is possible that the nations which are living in Bosnia and Herzegovina to consider this state as its homeland?